

5. Константинова С. «Итальянский текст» В. Ф. Одоевского / Светлана Константинова // Текст в гуманитарном сознании : материалы межвуз. науч. конф. – М. : Моск. гос. ун-т, 1997. – С. 113–127.
6. Линч. К. Образ города / Кевин Линч ; [пер. с англ. В. Л. Глазычева ; сост. А. В. Иконников ; под ред. А. В. Иконникова]. – М. : Строй. издат., 1982. – 328 с.
7. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста / Юрий Лотман // Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 129–132.
8. Меднис Н. Сверхтексты в русской литературе / Нина Меднис. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. гос. пед. ун-та, 2003. – 170 с.
9. Топоров В. Петербург и петербургский текст русской литературы / Владимир Топоров // Метафизика Петербурга. Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры / [отв. ред. Л. Морева]. – СПб. : Эйдос, 1993. – С. 205–235.
10. Hodrova D. Místa s tajemstvím: kapitoly z literární topologie / Daniela Hodrova. – KLP : Praha, 1994. – 211 s.
11. Jirat V. Portréty a studie / Vojtěch Jirat. – Prague : Odeon, 1978. – 342 s.
12. Ripellino A. M. Magicka Praha / Angelo Maria Ripellino. – Praha : Odeon, 1996. – 397 s.

Климчук Юлия. Городской текст в терминологическом поле современного литературоведения. история изучения пражских мотивов и пражского текста. В статье предлагается анализ литературоведческих работ, посвященных изучению городских текстов в мировой науке. Определяются основные приоритеты и направления исследований В. Абашева, М. Анциферова, Д. Годровой, Ю. Лотмана, Н. Меднис, В. Топорова и др. Исследуется генезис, эволюция и особенности развития пражских мотивов и пражского текста.

Ключевые слова: городской текст, пражский текст, надтекст, мотив, семиотика.

Klimchuk Yuliya. Town's Text Through the Lenses of Modern Literary Criticism. Pragues' Motives and Prague's Text History Investigation. The purpose of the research is to examine the literary criticism articles devoted to towns' text investigations in the world science. The main emphasis is laid upon the works of Ukrainian and foreign scholars, among them V. Abashev, M. Anciferov, D. Hodrova, Y. Lotman, N. Mednis, V. Toporov etc. The peculiarities of Prague text within the article is compared with other towns' texts. In addition, our task is to make an attempt to view the genesis, evolution and the main peculiarities of Pragues' motives and Prague's text. Consistent to earlier research the study supported the hypothesis that Prague possesses sufficient semiotic potential to generate its own texts that are projected into single Prague's Text. Further study is required to investigate more thoroughly the cultural interaction, when one culture with its history, mythology, literature penetrates into another by means of internal and external contacts and is reflected on the towns' texts level.

Key words: town's text, Prague's Text, motive, semiology.

Стаття надійшла до редколегії
25.05.2013 р.

УДК 821.161.2-1.09 "196/197"

Надія Колошук

Поетична творчість Івана Гнатюка за радянських часів (1960–1970-ті рр.)

У статті йдеться про видиме та приховане у проблематиці, в образі ліричного героя лірики, автор якої прийшов у літературу в 1960-х рр., але через складні обставини долі, зумовлені трагічною історією України, зміг уповні реалізувати свій талант значно пізніше. Чимало відповідних радянській легальній літературі тем та мотивів мають у його опублікованій своєчасно і залишеній у сховку до кращих часів творчості неповторне індивідуальне вираження.

Ключові слова: лірика Івана Гнатюка, старші шістдесятники, поетична традиція, провідні мотиви, віршова поетика, ліричний герой.

Творчість – це самоспалення
Іван Гнатюк [8]

Постановка наукової проблеми та її значення. Творчість старших українських шістдесятників (Григорій Кочур, Микола Сарма-Соколовський, Дмитро Паламарчук, Микола Самійленко, Василь Боровий, Володимир Косовський, Микола Василенко, Ірина Сенік, Зиновій Красівський, Іван Гнатюк та ін.), котрі пройшли крізь тюрми й табори і саме там починали писати, – унікальне явище в культурі ХХ ст. Передусім вона є свідченням незламності та стійкості людського духу, прикладом дивовижної здатності піднімати його носіїв над буденністю, хаосом політичної боротьби, жорстокістю нищого й ворожого світу. А водночас становить невмирущу сторінку національної культури, тим важливішу, що шістдесятницька поезія в часи денационалізації й застою рятувала українство від остаточної втрати історичної та культурної пам'яті. Проте ця вагома частка літературного процесу для більшості співгромадян була невидимою, підпільною; вона майже не існує в широкому читацькому сприйманні й досі, оскільки лише окремі з цих поетів змогли завоювати собі літературне ім'я, яке нині входить (бодай згадане) до програм шкільних і вишівських курсів літератури, до хрестоматій¹ та становить об'єкт зацікавлень літературознавців. Спадщина цих митців, обставини та історія її творення залишаються не дослідженими. Деякі з них публікувалися й у радянські часи, однак то були книжки, які не давали можливості сказати про наболіле і проявити свій талант повною мірою. До того ж критичного відгуку на них, як правило, не було.

Становище І. Гнатюка (1929–2005) серед близьких долею сучасників-поетів особливе: на відміну від усіх вищезазначених, він друкувався з початку 1960-х рр. доволі регулярно² й опублікував чимало – крім періодичних публікацій, півтора десятка поетичних книжок, серед яких одна – переклади його поезій російською мовою (саме завдяки їй вдалося обійти заборону на подальші публікації), одна книжечка для дітей і дві збірки вибраного³: «Паговіння» (Львів, 1965), «Калина» (К., 1966), «Повнява» (К., 1968), «Жага» (К., 1970), «Життя» (Львів, 1972), «Следы» (М., 1976), «Барельєфи пам'яті» (Львів, 1977), «Борислав» (? 1979), «Дорога» (К., 1979), «Чорнозем» (Львів, 1981), «Турбота» (К., 1983), «Осіньна блискавка» (Львів, 1986), «Благословенний світ» (К., 1987), «Дім і час» (К., 1989), «Хто найдорожчий на весь світ» (? 1989), «Нове літочислення» (К., 1990). У них розміщено чимало ліро-епічних творів – цикли балад, поеми. Ці жанри, як відомо, у сучасній І. Гнатюкові літературі переставали бути популярними, однак він уперто продовжував свої спроби; у підсумку в книзі вибраного **«Хресна дорога»** (Харків, 2004) – 14 поем, які потребують окремого дослідження.

Вірші в опублікованих збірках відзначаються бездоганною віршовою формою (переважно класичною)⁴, за тематикою тяжіють до «вічних» тем – на позір цілком традиційна пейзажна, любовна, філософська, громадянська лірика. За обсягом Гнатюк написав та опублікував, мабуть, більше, ніж будь-хто з його сучасників – українських поетів-шістдесятників (за «продуктивністю» при високому професійному рівні поруч із ним можна поставити хіба Д. Павличка). Однак критика про нього замовчувала: нині відомо про дві критичні публікації радянських часів.

Утім, неупередженому нинішньому читачеві зрозуміло, що творчість шевченківського лауреата 2000 р. Івана Гнатюка заслуговує уваги. Автор інтернетного блогу розмірковує з цього приводу: «Може, критика обходила увагою його твори з об'єктивних причин? Моє знайомство з творчістю Івана Гнатюка переконало мене у зворотному» [9]. Очевидно, питання критично-наукової рецепції цього спадку теж проблемне, оскільки має вихід на актуальні суспільно-історичні та культурні проблеми, тому вимагає докладнішого вивчення.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Найбільш варта уваги і потребує аналізу поетична творчість митця, яку за радянських часів зловмисне «не помітили» через «підозрілу» біографію репресованого автора (звільнений із табору в період «відлиги» як тяжкохворий, він, на відміну від

¹ У двічі виданому академічним колективом літературознавців підручнику «Історія української літератури ХХ ст.» (1-ше вид. – К., 1993–1995; 2-ге – 1998) І. Гнатюка згадано тричі. У чотиритомній хрестоматії «Українське слово» (К., 1994–1995; допов. і переробл. вид. – 2001) його творів немає, як і більшості митців схожого долі, хоча там представлено чимало поетів значно скромнішого масштабу; із поетів-табірників другої половини століття – лише В. Боровий, І. Світличний та В. Стус.

² Після того, як офіційно поскаржився на цензурні спотворення збірки «Життя», зазнав негласної заборони на публікації; можливість друкуватися знову з'явилася через чотири роки.

³ У подальшому переліку книги вибраного виділені. Подаємо за інтернетними джерелами, зокрема Вікіпедією.

⁴ В інтернетному блозі [9] І. Гнатюка названо «неокласиком», а радянський період його творчості – «парнаським».

інших жертв «сталінських» репресій, не підлягав реабілітації), а в незалежній Україні через певні об'єктивні й суб'єктивні причини відсунули в шухляду забуття. Лірика поета не була предметом спеціального літературознавчого розгляду. Жодна збірка, як зізнався сам автор в одному з останніх інтерв'ю, не мала навіть «путньої передмови». Рецензії чи будь-які відгуки в пресі на його публікації за три десятки років радянського періоду поодинокі (Любомир Сеник, Михайло Шалата) й іноді – всуціль несправедливі (Тарас Салига). Автори відгуків пізнішого часу – Левко Воловець, Григорій Чернихівський, Петро Сорока, Леонід Череватенко, Олена Каневська, Євген Сверстюк, Анатолій Стожук та ін. – не ставили за мету аналізувати поетичні твори.

Формулювання мети та завдань статті. Наша мета – аналіз провідних мотивів та поезики в ліриці І. Гнатюка радянського / підцензурного періоду 1960–1970-х рр. (для митця це був період утвердження в професійній майстерності і водночас виживання під пильним оком цензури та КДБ, адже нагляд за ним ніколи не припинявся). **Завдання** – прочитати тогочасні збірки з огляду на умовчання, нині очевидні при зіставленні з його частково відновленою ранішою / табірною лірикою та авторизованим харківським виданням вибраного «Хресна дорога» (2004). При цьому важливо уникнути аберації критичного зору, зіставляючи сучасну публікаціям читацьку рецепцію та її пізніше корегування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В останньому інтерв'ю в липні 2004 р. І. Гнатюк назвав «рубіжними» з усього ним опублікованого поетичного доробку лише збірки «Калина» (1966), «Правда-мста» (Львів, 1994) та «Меч Архистратига» (Харків, 2000), проте зізнався, що не писати й не друкуватися не міг. На його думку, митець «втрачає форму», якщо не пише вірші щоденно [8]. У пізніх листах та в другій мемуарній книзі «Бездоріжжя» (Харків, 2002) жалівся, що Муза не відвідує його – «старі люди не потрібні, мабуть, нікому» [1, с. 73]. Очевидно, брати в руки перо й «писати, як дихати» (вираз із «Бездоріжжя») було для нього насущною потребою. Навіть усвідомлюючи «свою непотрібність розрядка авторська у суверенній Україні» [1, с. 72] та сказавши все наболіле, він не припиняв творчої роботи. Отак і склалася ця надзвичайно багата спадщина.

Якщо перша маленька збілочка «**Паговіння**» (містила 24 вірші, з яких половина передрукована в підсумковій книзі) майже не звернула на себе уваги читачів, то друга – «**Калина**» (1966) – у творчій біографії поета була знаменною: за неї він, попри біографію, був прийнятий львівським обласним осередком до Спілки письменників України. Це не завадило партійним функціонерам засудити її на спеціальній нараді ЦК ЛКСМУ «за націоналістичне спрямування». Збірка містила понад півсотні поезій, кілька циклів, із них – два вінки сонетів (щоправда, другий цикл, під назвою «Пізнання світу», не мав підзаголовка зі вказівкою на сонетний жанр), і демонструвала неабияку поетичну майстерність автора. Тодішні читачі донині згадують «Калину» захоплено: «Це, сказати б, найукраїнськіша і назвою, і змістом поетова збірка радянського періоду», – пише дрогобицький літературознавець та приятель автора Михайло Шалата [10, с. 12].

Третя книжечка «**Повнява**» містила 47 поезій та поему «Сулима». Згідно з короткою анотацією зміст збірки визначався провідним мотивом – «рідна земля, отчий заповіт завжди живуть в його рядках». Серед тодішніх поетичних публікацій три перші книжки І. Гнатюка виділяла відсутність «правильних» ідеологічних віршів і навіть формальна відсутність так званого «паровоза» – вміщених попереду книги та її розділів поезій, що правили б за ідеологічні знаки-дороговкази, засвідчували авторську «правовірність» стосовно «політики партії й марксистсько-ленінського вчення». Щоправда, наявність кількох десятків таких кон'юнктурних творів у цілій своїй творчості І. Гнатюк пізніше визнавав: через вимушену кон'юнктурність не включив їх у підсумкову книгу вибраної поезії «Хресна дорога»–2004.

Збірка «Повнява» – одна з тих, де йому пощастило (можливо, завдяки редакторові Володимиру Підпалому, який став одним із найближчих друзів автора) майже цілком обійтися без кон'юнктурщини. Слід цензури у збірці простежити все-таки можна, однак для радянського читача він навряд чи був помітний. Наприклад, у вірші «Колиска» – одному з кращих, присвячених темі роду, родини, пам'яті дитинства та отчої землі, – третя строфа звучала так: «*Віч-на-віч зі смертю, як дуки / Чи зайді вривались до хати, / Хрестом розпростерши руки, / Її захищала мати*» [7, с. 7]. Хто були ті «зайди» в історії Гнатюкової родини, тепер добре відомо з його спогадів «Стежки-дороги», але що могли про те знати молоді радянські читачі, виховані на ідеологічних стереотипах про «дук» та про

«визволителів» України – Червону армію? Однак показово, що й цей вірш закінчувався сентенцією, прихований смисл якої (утвердження пам'яті українського роду, а не «радянської Батьківщини») був розбіжним з офіціозом: «...Повічно вона колисатиме / Імення нашого роду!» [там само]. У підсумковій книзі текст вірша подано без змін.

У текст вірша «Простота» цензура втручалася вже згодом: у збірці вибраного «Дорога» знакове слово «Україна» («Україно, будь мені суддею, / І якщо я схиблю – не прости!» [7, с. 8]) замінене на «Батьківщина» [2, с. 68]. Це була повсякденна практика публікацій української радянської поезії. І хоча заради самозбереження автор мусив із цим миритися, втручання, що спотворювали авторський задум¹, сприймав він болісно. В останньому інтерв'ю він назвав сваволлю узаконеної в радянські часи цензури механізмом дискримінації української культури, відчутної своїми наслідками й за незалежності: «Викидали з моїх, і не тільки з моїх, творів навіть безневинні гарні художні образи, щоб була сірятина, щоб не було української літератури. Хто тепер може закидати комусь про ті страшні часи, на когось пальцем тикати? Або в Львові мені видали книжку “Життя” лише на шістнадцять листочків, адже цензори все в ній попереробляли, а наупосутніше повикидали. Я три тижні місця собі не знаходив, дружина переживала, аби я з собою чогось не скоїв. Після цього я мав тривалу перерву з виданням наступних книжок. Ніщо так гнітюче не впливало, як замовчування. Воно, зрештою, існує, зокрема у Львові, й нині» [8]. Очевидно, через розчарування незалежністю поет умістив у підсумковій книзі чимало насичених прямою публіцистикою поезій, які у свій час у перші книги не ввійшли: наприклад, поруч із віршами з першої книжечки у «Хресній дорозі»–2004 подаються «Джерело», «Лестуни» та інші, датовані початком 1960-х рр. та полемічно спрямовані проти тодішніх радянських «реформаторів». Публіцистичність була питомою рисою його поезії.

Кращі сторінки підцензурної лірики І. Гнатюка – традиційна за формою, проте сповнена не-підробної ширості та несподіваних асоціацій у підтексті й зримих образах пейзажна лірика. Улюблені «персонажі» одухотворених пейзажних мініатюр – дерева, птахи, ліс і все живе. У деревах автор бачив друзів, для підлості і зради неприступних («Дерева» [7, с. 4])². Не був байдужим до «братів менших» і до найменшої живої стеблини: «Пройметься щебетом пташина – / І я стри-вожено біжу, / Гніздечко, сховане в ожині, / Від злого ока стережу. <...> Болить мене, щоб м'яти-рути / Хто необачний не стоптав» («Не можу зладити з собою...» [3, с. 24]). Від початку вмів розмовляти з природою віч-на-віч, звертаючись до лісу як до зеленого лікаря, побратима, приятеля («Штрихи лісу» [там само, с. 47]). Любив усі пори доби та року й умів їх показувати так, ніби бачив уперше, ніколи не повторюючись, відкриваючи в знайомому несподівані відтінки. Хоча «чистої» пейзажної лірики небагато – вірші здебільшого містять філософський підтекст, несуть алегорію, повчання, моральну сентенцію.

Примітно, що природні реалії часто набували символічного смислу, як-от в останньому вірші збірки «Жага» – «За народною піснею»: «Гей, калинова гілко, негни голови...» [3, с. 108]. Очевидно, тут була прихована асоціація з рядками стрілецької пісні: «А ми тую червону калину піднімемо, / А ми тую славу Україну – гей-гей – розвеселимо!». Проте далеко не всі читачі на порозі 1970-х пам'ятали крамольну пісню...

Іншим джерелом символіки стали сторінки «Кобзаря», органічно зрощені з їхньою пізнішою українською поетичною рецепцією: вірш з однойменною назвою привертав увагу ще в першій збірочці. Т. Шевченко назавжди став для Гнатюка ідеалом художника. Його книгу проголошено національною святинею і прирівняно до хліба насущного: «А коло хліба / На столі / На самотканій скатертині / лежала книга – / як святиня: / Людські надії і жалі. / То був “Кобзар”. / Його не міг / Ніхто, / не вмивши рук, / узяти, / Бо він – святий, казала мати, / Він смерть народу переміг!» («Кобзар», 1963; ці рядки завершували текст вірша у збірці «Повнява»). У збірці вибраного «Дорога» відновлено останню строфу, ремінісцентно асоційовану з поемою М. Рильського «Слово про рідну матір»: «Його, мов хліба в чорний час, / Просили в позички сусіди, / Зціляючи серця завсіди / Тим

¹ М. Шалата згадує отриману у свій час у подарунок збірку «Життя» із власноручно відновленими автором варіантами; уже в першому вірші поетів рядок «Мій рід в космацьких писанках...» переінакшили на «Мій рід у ленінських ділах...» [10, с. 11].

² У «Дорозі» цей рядок замінено на менш експресивний: дерева «самі на себе трудяться – не трутні» [2, с. 82]. Але в «Хресній дорозі»–2004 вірш «Дерева» (із датою 4.XII.1966) не містить жодного із цих варіантів – очевидно, відновлено первісний текст.

словом, що прорік Тарас!» [6, с. 12; 2, с. 114]. Такий варіант збережено і в підсумковій книзі «Хресна дорога»–2004.

Уже в ранніх збірках І. Гнатюка деякі вірші містили заретушовані спогади з авторового минулого, про страшний зміст яких неупереджений радянський читач знати не міг та й (переважно) не хотів, аби не завдавати собі клопоту. Ні про *круті шляхи / круті дороги* ліричного героя («Вчусь я по рівній дорозі іти» [5, с. 35]; «За батьківськими ворітьми» [7, с. 10–11]); ні про обставини його «прощань» – один із провідних мотивів третьої збірки: «*І я прощався з рідною землею... / Ішов, / Не взявши скарбів, ні майна, / Заплаканої юні не покликав, / А молодість не встигла ще прийти. / Ішов без торби: / Тяжко-бо в дорозі, / Не взяв я навіть житніх сухарів...*» («І я прощався з рідною землею...» [там само, с. 12]); ні про реальний прототип героя, замаскованого класиком з епіграфа («...Думка одна вже в мене тепер: поганяй до ями!». Архип Тесленко): «*Життя – не написи на карті: / Арешти, / Допити, / Сухоти... <...> Востаннє я подамся в далеч, / Та вже, напевно, без конвою, / Хіба що вслід мені біда лиш / Пошкандибає за труною. / І проведуть мене, напевно, / Всевидящі недремні очі, / Востаннє нишпорячи ревно, / Чи хто не плаче на обочі»* («В чеканні досвітку» [там само, с. 65]). Або персонажем із нібито далекої й чужої історії в сюжеті: «*Суд Кампанелли. / Папський трибунал, / Охрипнувши, нав'язує провину. / Якби він міг ще й думку наповал / Покласти і зв'язати, як людину»* («Поєдинок» [там само, с. 76–79]). У «Калині» проскочила крізь цензуру згадка про *холодні сопки і дроти* (вірш «Відчалили часи печалі» з посвятою «*Моїй дружині*»), хоча біографічна довідка була цілком складена з евфемістичних кліше: «Навчався в Кременецькому педучилищі. Певний час працював шахтарем на Далекому Сході та муляром у Прибузькому радгоспі Миколаївської області» [5, с. 31, 106].

Відповідними до радянських канонів правовірності були хіба що естетичні авторські декларації традиціоналізму: І. Гнатюк послідовно виступав за збереження класичних форм вірша, за прозорість стилю: «*...І класично п'ятиряддя борозен / Строфами лягає на обліг. / Строфи ті – змістовні, як сонети, / Тут не візьме формою верлібр, / Бо якщо класично не зорете, / То кукіль збереже, а не хліб»* («Книгою – несписаний чорнозем...» [7]). У вірші «Простота» мистецькі пріоритети сформульовані однозначно: «*Нащо лабіринтами ускладнень / До простої істини іти? <...> ...Щоб словечко істини добути, / Щоб у слові ганджі не було»* [там само, с. 8]. Однак ретроградом він не був, адже прагнення простоти впливало з найважливішої вимоги до творчості – вимоги непідробної ліричної сповіді. Вразливий на нещирість, Гнатюк неодноразово критикував своїх сучасників-митців за фальш: «*Бо що слова? / Умовний жест. / Я вірю тим, що мають вдачу / нести в мовчанні свій підтекст. <...> Слова – монети, / А їх підроблюють, бува»* («Мовчазно я сміюсь і плачу...» [там само, с. 18]).

У четвертій збірці «Жага» (1970), яку редагував В. О. Підпалый (як і в попередній «Повнява»), продовжувалися заявлені раніше постійні Гнатюкові теми: пам'ять роду й народу, вага *отчого слова* й материних благословень, тема рідної землі, природи та культури. *Отчий рід / наш рід / отче слово* утверджувалися на верхньому щаблі ієрархії цінностей: «*Я в отчій слові оживаю, / Як присок отчої душі!*» («О жалю мій – пекельний рау...»); «*На ньому рід мій / Кривду-покруч / Згинав у гніві, як брову...*» («Осліні»); «*...А проте пам'ятати слід, / Що колись ми з отчої печі, / Як зі старту, злетіли в світ»* («Піч»); «*О, хай прокляття спопелить / Того, хто важить на вигоду / І, завагавшись хоч на мить, / Зречеться роду у негоду!*» («Гонта») тощо [3, с. 7, 13, 34, 53]. Крамольний за радянських часів мотив *рідна мова* підносив найвагомішу зі святинь: «*Рідна мова – спраглому криниця. <...> І чому язик тому не всохне, / Хто в криницю, глумлячись, плює?!»* («Криниця»); «*Зітхає, нестить рідна мова, / Стискає серце мимохоть. <...> Як в чисті хвилі, поринаю / В слова – / В цілющу їх бистринь»* («Телевісті») [там само, с. 67, 105]. Останній приклад – із циклу «Кримські штрихи», яким було завершено збірку. По суті, обов'язкові для радянського поета «інтернаціональні» мотиви тут асоційовано з національними, як і в попередньому циклі «Латвійські штрихи»: у вже цитованій «Думці про вічність», у «Сувенірах», де латвійські свічі нагадували ліричному героєві *писанки у Космачі* [там само, с. 89].

Загалом радянських ідеологем, порівняно з «Повнявою», ніби й не побільшало, однак вони стали помітніші, що очевидно свідчить не про авторський конформізм, а про посилення ідеологічного тиску: із закінченням хрущовської «відлиги» країна занурювалася в застійну ідеологічну твань. Простежимо вияв ідеологічних кліше на показовому прикладі – вірші «Солдати сплять (Перед картиною Станіслава Божія)» з очевидною асоціацією між лейтмотивом «*Пам'ять над могилою*

стоїть» та радянськими обелісками «воїнам-визволителям» чи «невідомому солдату», меморіалами Великої Вітчизняної війни, що з кожним новим ювілеєм «великої Перемоги» множилися в радянських містах, містечках і навіть селах. Проте Гнатюк повсякчас «українізував» ідіолект радянського офіційного дискурсу. Вірш «Солдати сплять» насичено мотивами, котрі викликають суто українські асоціації, закладені фольклорною та літературною традицією: «В чорній плахті туги і печалі...»; «Сплять вітри в хрещатому барвінку...»; «...сумують квітом вишні за вікном»; «Думки-вдовиці, / Як птиці, / Скиглячи в журбі, / Об їх священні таємниці / Ламають крилоньки собі»; «...В тернових снах ти постаєш мені, / коханий татку»; «Калиною – мій смуток на могилі...»; «А пам'ять – вітка руті-м'яти...»; «Будуть птахи прилітати, / Цвіт калини їсти...»; «Чи кряче ворон-чорнокрил, / Чи сивіє трава шовкова...». Ще й переплетені з історичними українськими алюзіями – «...Могили – спадок наш...», «...Рубці, що кулі чи шаблі / На прю позначують віками» тощо [там само, с. 8–12]. Та й парафрастична медитаційна форма – авторські роздуми перед картиною українського художника – спрямовує асоціації в певне культурно-історичне русло. Однак сліди кон'юнктури з'являлися знову.

У цьому переконуємося, зіставляючи текст вірша «Солдати сплять» з його передруком у першому «вбраному» («Дорога», 1979), де вже й редактори були інші (О. Г. Петькун, Н. Д. Олександренко), і рука цензури пройшла по текстах свавільніше, – та з авторським редагуванням у «Хресній дорозі»–2004. Наприклад, змінювалися останні рядки: було «Могили, / Множачись у скруть, / Несуть увічнення народу!» [3, с. 12]; стало – «...І нам, живим, передають / безсмертя рідного народу!» [2, с. 13]. Другий варіант звучить стерто, гладко, ближче до «середньостатистичного» радянського ідіолекту, втрачаючи специфічний авторський вираз «множачись у скруть» (натяк на регулярні «проріджування» нації?) і набуваючи розширеного значення у слові «народ», що для І. Гнатюка завжди був рідним лише як український, а не радянський. В останній редакції («Хресна дорога»–2004) первісний варіант цих рядків відновлено.

Зате в «Дорозі» з'явилися ідеологічно «правильніші» твори на теми, ближчі до «інтернаціонального» радянського патріотизму – диптих «Брестська фортеця», сонет «Смольний. Кімната Леніна», поема «Хатинь» тощо [2, с. 28–29, 136, 163–170]¹. З'явився непритаманний І. Гнатюкові надто піднесений пафос («Підносить вечір Землю на руках...») та велеречива декларативність і пустопорожня публіцистика: «Але у вічність проросте із серця / Моя любов до рідної землі!» («Моя любов»); «У захваті од величі й краси / Не в силі я словами оповісти / Того, що тут у пам'ятні часи / Чинили люті нелюди-фашисти» («Хрещатик»); «Я – смертний вирок атомній війні, / Яку в нутрі виношують пігмеї!» (14-й сонет у вінку сонетів «Пізнання») [2, с. 25, 27, 37, 159]. Вимушеним було й типове узагальнення-спрощення (по суті – спотворення) образу авторського двійника – ліричного героя у вінку сонетів «Пізнання»: «Але фашизм, стожалий і сторукий, / Ті дивні чари чадом отруїв – / на вічний вік мене осиротив, / Хрестом війни заляв мене на муки. / Я переніс Освенціми й Хатині, / У кремаційних печах перетлів – / Моя душа кричить у них донині» [там само, с. 152–153].

Враження від збірки вибраного «Дорога», яка підсумувала період утвердження І. Гнатюка-поета, нині неоднозначне. У багатьох віршах постає неповторна авторська індивідуальність: характер Гнатюкового ліричного героя – вразливий, довірливий і відчайдушний та безкомпромісний водночас; його хвилюють незатерті теми та гостро поставлені проблеми – роду-кореня, любові й шани до рідної землі, до поля і хліба, до орача й сіяча, до вічних цінностей. Очевидною є й майстерність поета і шанобливе ставлення до творчості та слова. Проте відчутнішою (порівняно з попередніми маленькими збірками) стала особлива радянська уніфікованість, знівельованість – ніби лікарняна «стерильність» замість справжньої чистоти й затишку. Читач упізнавав уже прочитане – знайомі теми й за ними пласкі сентенції (наприклад, у вірші «Дума про гнів», де показано страту в'язнів фашистами: «Як є за що вмерти, то смерть не страшна...» [2, с. 36]), знайома поетика, декларована традиційність стилю й техніки віршування.

У прихильності до традиційного була своя невмолима логіка: перебуваючи поза «мейнстрімом» літературного життя, не чуючи широкого читацького відгуку, поет замикався у творчості. Вона ставала самоціллю, оскільки рятувала від непотребуваності й нереалізованості, надавала життю сенсу і вселяла ілюзію свободи, вносила відчуття гармонії: «Біжать думки. Шикуються слова. /

¹ Їх немає у підсумковій книзі.

Священнодію. Що мені до того, / Що, може, час, як буря снігова, / Засуне їх у колії дороги. <...> Як тятива, бринить моя душа, / Нема в ній місця містиці фіналу, / Її життя, як борошно з коша, / Само у звуки сиплеться помалу» («Ще папір незайманий, як сніг...») [там само, с. 109]). Однак гірка самотність не полишала й у хвилини натхнення. Аналогіями до власної долі поставали в уяві поета інші митці – у збірці чимало культурософських та культурно-історичних за тематикою поезій (вони з'являлися, починаючи з «Калини»), де створені трагічні образи художників різних епох та країв – Павла Грабовського (однойменний цикл із восьми віршів), Тараса Шевченка (вірші «Стовпами слова», «Під тягарем слави»), Максима Богдановича («Над синьою затокою надії»), безіменного скульптора («Він був закоханий у коней...»), Лесі Українки («Гелуанська драма»), героїв віршів «Стефан Ковалів», «Художник» тощо.

Дихотомія змісту – «істини» – і форми як лише зовнішньої окраси в Гнатюка нібито відповідала радянським ідеологічним засадам (протиставленню первинної матерії вторинній ідеї), однак істину він прирівнював до майстерності, до досконалості й гармонії, тобто сповідував ідеалістичні за своєю суттю переконання, протилежні радянській ідеології. У житті І. Гнатюк не приховував своєї релігійності, а в поезії завжди ставив Дух над матерією. «До істини ітиму я невтомно. / Дійду чи ні – хіба у цьому суть? <...> В пізнанні суті – істина коштовна... <...> Я волю хоч би слово принести / На поле строф, як виплекане зерно, – / А чень воно обернеться в хлібину / І наситить голодного в путі», – ось його життєве кредо й мистецька декларація («Опалюючи в істині себе» [7, с. 47–48]).

Тема творчості, поетичного покликання – одна з провідних і в збірці «Жага»: «Думка про зайве слово», «Думка про творчість», «...А коли краплиною росини...» тощо. Головним покликанням митця бачиться гуманне служіння: «...І, можливо, піснею дзвінкою / Не одно ще серце відімкну, / Хто в тривозі – / Словом заспокою, / Хто самотній – / Руку простягну!» – переконує себе ліричний герой, оскільки приречений крізь біль дивитися на світ («...А коли краплиною росини...»), «Не можу зладити з собою...» [3, с. 66, 24]). Він не певен якихось суто мистецьких прерогатив. Творчі уподобання часом надають несподіваності його житейським, навіть суто побутовим асоціаціям: наприклад, горобці на току нагадують критиків-зоїлів, бо «...По-своєму збирають в полі хліб: / Не в поті чіл, як чесні хлібороби» («Творче» [там само, с. 55]).

Чужа радянщині ідеологічна основа світовідчуття виявляла себе і в крамольній тематиці (рід, пам'ять, вічність, *рідна мова*), і в простих реаліях та цінностях селянського життя, винесених у заголовки («Вікно», «Пасіка», «Бусоли» – у «Калині»; «Стіл», «Колиска», «Кобзар», «Кременець» – у «Повняві»; «Ослін», «Прадід», «Піч», «Криниця», «Хата» у збірці «Жага»; «Кельма», «Подвір'я», «Дума про мою матір», «Ратай», «Хліб» – у «Барельєфах пам'яті»; «Майстер», «Яблуня», «Горить багаття на городі...» тощо – у «Дорозі»), і в нестертій лексиці, котра майже не містила концептів радянської дійсності, у віртуозній віршовій техніці, що поєднувалася з видимою легкістю та прозорістю класичної метрики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лірика Івана Гнатюка яскравий приклад того, як за допомогою поетичного слова людина здатна вивіститися над життєвими обставинами та власним безсиллям проти них. І. Гнатюк постав перед читачем у своїй справжній іпостасі, без цензурних спотворень та обмежень, лише у збірках 1990-х рр. Тоді ж опубліковані його ранні тюремно-табірні вірші. Стало очевидним, що вагома частка української поезії десятиліттями крилася в підпіллі, що в неї зовсім інша тематика, образний лад, настроїв і голос, ніж в офіційно друкованій радянській літературі. Однак у підцензурній поезії 1960–1970-х рр. митець був вірним своїм провідним темам – відданості українському родові, рідній мові, пам'яті про батьків та рідну землю, любові до живого природного світу – і високо тримав планку поетичної майстерності. Його лірика ніяк не може бути зарахована до тодішньої кон'юнктурної літератури соцреалізму: вона не стверджувала радянських ідеологем, не містила відповідних образів та лексики. Авторіві не довелося кривити душею, відновлюючи вірші, спотворені цензурою, та видаючи у підсумковій книзі «Хресна дорога»–2004 свій доробок 1960–1990-х рр. без значних пропусків. Отже, спадщина митця повинна посісти гідне місце в неспотвореній історії української літератури другої половини ХХ ст.

Джерела та література

1. Гнатюк І. Ф. Бездоріжжя / Іван Гнатюк. – Х. : Майдан, 2002. – 240 с. : ілюстр.
2. Гнатюк І. Ф. Дорога : вибране / Іван Гнатюк. – К. : Дніпро, 1979. – 176 с.

3. Гнатюк І. Ф. Жага : поезії / Іван Гнатюк. – К. : Рад. письм., 1970. – 112 с.
4. Гнатюк І. Ф. Життя : поезії / Іван Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1972. – 38 с.
5. Гнатюк І. Ф. Калина : поезії / Іван Гнатюк. – К. : Молодь, 1966. – 109 с.
6. Гнатюк І. Ф. Паговіння : поезії / Іван Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1965. – 28 с.
7. Гнатюк І. Ф. Повнява : поезії / Іван Гнатюк. – К. : Рад. письм., 1968. – 96 с.
8. Іван Гнатюк: Вірю в життя : інтерв'ю [Електронний ресурс] / Іван Гнатюк // ПоступPlus. – 2004. – 22 лип. – Режим доступу : <http://postup.in.ua/usual.php?what=27575> (25.04.2013).
9. Іван Гнатюк: талановитий і... майже невідомий [Електронний ресурс] / Олександр Балачка // Клуб «Апостроф». – Режим доступу : <http://forum.apostrof.in.ua/viewtopic.php?f=10&t=27> (26.06.2013).
10. Спогади про Івана Гнатюка / упоряд. Петро Сорока. – Вид. 2-ге, розшир. і допов. – Тернопіль : Астон, 2010. – 200 с.

Колошук Надежда. Поэтическое творчество Ивана Гнатюка в советское время (1960–1970-е гг.).

Речь идёт о видимом и скрытом в проблематике, в образе лирического героя лирики, автор которой пришёл в литературу в 1960-е гг., но через трудные обстоятельства судьбы, обусловленные трагической историей Украины, смог вполне реализовать свой талант значительно позже. Много соответствующих советской легальной литературе тем и мотивов имеют в его опубликованном своевременно и потаённом до лучших времён творчестве неповторимое индивидуальное выражение. Задача исследования – прочитать сборники 1960–1970-х гг. (период утверждения профессионального мастерства и одновременно выживания под надзором КГБ и гнётом цензуры), исходя из возможности умолчаний, которые очевидны при сравнении с его частично восстановленной ранней / лагерной лирикой. Большинство стихотворений Гнатюка по стихотворной форме – классические. Владение оружием мастерства стало залогом духовной стойкости и независимости художника.

Ключевые слова: лирика Ивана Гнатюка, старшие шестидесятники, поэтическая традиция, главные мотивы, стихотворная поэтика, лирический герой.

Koloshuk Nadya. Ivan Gnatiuk's Poetic Works in Soviet Times (1960 s – 1970 s). The article deals with some visible and latent problems in the lyric character of the poetry. The author of the lyrics appeared in literature in the 1960s. But he managed to realize his talent later because of difficult circumstances caused by the tragic history of Ukraine. Quite a few themes and motifs of his works are correspondent to the Soviet legal literature and have unique individual expression. But they were published in proper time and hid till better times. The task of the research is to read the collections of works of the 1960s – 1970s (the period of consolidation of the poet's professional mastery and at the same time his survival under the eyes of KGB and under the pressure of censorship) underscoring the possible preteritions which are nowadays evident when comparing with his partially restored earlier / camp lyrics. The form of the majority of Gnatiuk's poems are classic. The author's mastery became a guarantee of the artist's inner firmness and independence.

Key words: Ivan Gnatiuk's lyrics, senior «men of the sixties», poetic tradition, principal prayers, poetics in verse, lyric character.

Стаття надійшла до редколегії
16.05.2013 р.

УДК 821.161.2-1.08

Олена Кошелюк

**Суїцидальні мотиви в романі Любка Дереша «Голова Якова»
(до проблеми маргінальності героя)**

У статті пропонується розглянути мотив самогубства як складник маргіналізації героя постмодерного роману. Окреслюючи проблему в руслі психоаналітичних віянь, авторка подає докладний аналіз еволюції деструктивних прагнень головного персонажа роману, вказує на психологічні контексти маргінальної поведінки. Розкрито також роль жіночих образів у суспільній девіації героя, зокрема, у маскулінізації сімейного устрою, запереченні та підсвідомій руйнації Аніми, патології комунікаційної взаємодії.

Ключові слова: суїцид, девіація, фобія, маргінальність, психоаналіз, прагнення смерті, архетип, Аніма, Анімус.

© Кошелюк О., 2013